

Horváth Éva Andrea

Tájegységek-kézműves mesterségek-korok és stílusok III. (Dunántúl)

NSZFI
NEMZETI SZAKKÉPZÉSI
ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET

A követelménymodul megnevezése:

Népi kézműves vállalkozás működtetése

A követelménymodul száma: 1004-06 A tartalomazonosító száma és célcsoportja: SzT-012-30

TÁJEGYSÉGEK–KÉZMŰVES MESTERSÉGEK–KOROK ÉS STÍLUSOK III. (DUNÁNTÚL)

ESETFELVETÉS – MUNKAHELYZET

Ön mint kézműves alkotó a munkája során a magyar népművészeti hagyományokat kívánja továbbéltetni, átültetni a tárgyalakotási tevékenységébe. E cél érdekében szakmai felkészültségét gyarapítva folyamatosan bővíti ismereteit a magyar nyelvterület néprajzi tájegységeiről. Átfogó képet szeretne kapni a Dunántúl népi kultúrájáról. Melyek a Dunántúl fontosabb néprajzi tájegységei? Milyen sajátosságok jellemzők tárgyi kultúrájukra, díszítőművészetükre?

SZAKMAI INFORMÁCIÓTARTALOM

DUNÁNTÚL

A Dunántúl a Duna vonalától délre és nyugatra eső, az Alpok keleti nyúlványai és a Mura, valamint a Dráva által határolt nagytáj. Neve a legrégebbi tájneveink közé tartozik.

Természetföldrajzilag rendkívül tagolt, sokarcú táj. A honfoglalás óta a magyarság egyik legfontosabb településterülete, legsűrűbben megült vidéke. A honfoglaló magyarság néhány helyen megtalálta az ókori Pannónia folytonosan lakott települését, szláv közösségekkel, valamint avarokkal került érintkezésbe. Ezek a csoportok örökíthették át a paraszti gazdálkodásunk életében máig szerepet játszó dunántúli szőlőművelés ókori hagyományait is. **A feudalizálódó magyar állam sok fontos közigazgatási, vallási és kulturális központja a Dunántúl területén alakult ki** (Székesfehérvár, Esztergom, Pécs, Veszprém, Győr, Pannonhalma...). A török dúlás a Dunántúl lakosságát is megtizedelte, és a megritkult lakosságot főleg német, valamint horvát, szerb, majd szlovák telepésekkel pótolták, elsősorban Mária Terézia és II. József uralkodása alatt. A II. világháborút követően nemzetközi rendelkezések alapján nagyszámú német lakost telepítettek át Németországba, helyükre részben a Bukovinából visszatelepített magyarok, részben Szlovákiából kitelepített magyarok kerültek.

A Dunántúl településhálózata kiegyenlítetten fejlődött, ugyanez vonatkozik társadalmi fejlődésére is. Konzerválódtak a szabadalmas és kismemesi községek az egységesülő jobbágyság mellett. A parasztság polgárosulása korán megindult. Paraszti műveltségét, kultúráját a viszonylag kedvező anyagi helyzetből fakadó polgárosuló igényesség és ezzel egy időben parasztság szegényebb, elzártabb rétegeit az erőteljesebb hagyományérzés, konzervativizmus jellemezte. Földrajzi helyzeténél fogva Dunántúl kapu volt nyugat felé. Az Európából jött stílusok, kulturális áramlatok itt éreztették a legerősebben hatásukat. Az itt lakók átvették a stílusjegyeket, és mesterien átformálva, a vidék jellegzetes stílusává alakították őket. **A Dunántúl sokszínűségéből adódóan a táji különbözőségek változatos paraszti kultúrát hoztak létre.** Megismerésére néhány jelentősebb tájegységet és az anyagi kultúra néhány jellegzetességét emeli ki a további szakmai információtartalom.

1. Tájegységek

Kisalföld Pozsony, Győr, Komárom városok térségében, a Duna síkvidéki jellegű medencéje. Rendkívüli táji tagoltság jellemzi. A Kisalföld a honfoglalás korában a magyarság településterületének egyik legfontosabb tájává vált, erre utalnak az itt kialakuló korai egyházi központok, Győr, Nyitra, Pannonhalma stb. Nyugati oldalát a magyarság csak gyéren szállta meg, itt gyepek, lakatlan sávok maradtak. A 13. sz.-tól e területek folyamatosan német lakossággal népesültek be. A Kisalföld északi oldalán szláv lakosság élt. A Duna menti közlekedési utak révén a vidék a Kárpát-medence kaputerületévé vált, jelentős átmenő kereskedelme volt. A városiasodás során a szabad királyi városok (Pozsony, Győr, Komárom, Sopron) és a klasszikus mezővárosok (Dunaszerdahely, Nagymegyer, Moson, Kapuvár, Csorna) típusa is kialakult. Emellett településhálózatát a középkorban sűrű apró falvak is jellemezték. A török hódoltság a községek nagy részét elpusztította. A reformáció során a Kisalföld népessége nagy tömegben vált protestánsná. A Kisalföld népi műveltségének a magyar népi kultúra története szempontjából interetnikus kapcsolatai miatt rendkívüli jelentőségű terület, amelyen a hagyományos kötöttségű társadalmi struktúra aránylag későn indult bomlásnak. A paraszti közösségek differenciálódását, önállósulását a 16–17. sz. folyamán megerősödő nagybirtokrendszer korlátok közé szorította. A kisalföldi parasztság helyzete a 19. sz. második felétől, az árvízlecsapolások korától kezdve rendkívül kedvezővé vált. A parasztgazdaság jelentős szántóterületeket nyert az árvízmentesítés révén, de állattartása emellett is megtartotta gazdasági jelentőségét. A Kisalföld népi kultúrájának viszonylag gazdag hagyományanyaga maradt fenn, melyben sok archaizmus őrződött meg.

Hanság a Fertő-vidék, a Rábaköz, a Tóköz, valamint a Mosoni-síkság között elterülő, mély fekvésű, vizenyős, lápos, mocsaras terület. A történeti megyerendszerben Sopron, Győr, Moson megyékhez tartozott. A Hanság neve a „mocsár, láp, mocsaras, ingoványos terület” jelentésű hany szavunkból származik. A környezet magyar lakossága ma is Hanynak nevezi a lápot. Területén jelentősebb népesség nem telepedett meg, azonban a Hanság szélén elhelyezkedő falvak, mezővárosok népének életében jelentős szerepet játszott nádasai, réti kaszálóival, legelőivel, erdeivel, halászóvizeivel. Halászat, vadászat, a nád és gyékény háziiparszerű feldolgozása, tőzegkitermelés, valamint az állattartás volt fő foglalkozásuk. A múlt század második felében a mocsarak nagy részét lecsapolták, és azok helyén virágzó földművelés alakult ki. A megmaradt mocsarak utolsó területeit napjainkban tüntették el.

A helyi mondavilág jellegzetes alakja Hany Istók. 1749-ben jegyezték be a kapuvári anyakönyvbe, hogy két halász a Hanság mocsarában egy tízéves fiúgyermeket talált, aki meztelen volt, beszélni nem tudott, csak nyers ételt evett. A hagyomány szerint ujjai között úszóhártya nőtt, testét pikkelyek borították. Egy évig az Esterházy-kastélyban tartották, beleszeretett egy Juliska nevű leányba, ám amikor az férjhez ment, visszaszökött a mocsárba.

A **rábaköziek** a Rába és Rábca közti sík vidéket lakják. A honfoglaláskor megszállt magyarlakta táj. Települési folytonosságát a török harcok viszonylag kevésbé zavarták meg. Paraszti gazdálkodásának a 16. sz.-tól megerősödő, majorsági gazdálkodást folytató uradalmak szabtak kereteket. A vízrendezés utáni természeti viszonyok lehetővé tették, hogy a szántóművelés térnyerése mellett az állattenyésztés súlya is megmaradjon. Korán kifejlődött paraszti polgárosulása sajátos táji vonásokat eredményezett. A vidék jellegzetes központi mezővárosa Csorna és Kapuvár, mely utóbbi, az itt húzódó védőrendszer kapuja lehetett. Híres vásárain sok állat és termény cserélt gazdát. Építkezése, különleges fehér hímzései, gazdag népviselete különíti el a szomszédos vidékektől. A Rába jobb partján két hegyvonulat húzódik, az egyik a Kemeneshát, és ettől északra a Sukoró emelkedik ki. A kemenesaljiak és a sukoróaljiak jellegzetes szokásaikkal és viseletükkel különültek el szomszédaiktól.

A **szigetköziek** a Nagy-Duna és a Mosoni-Duna-ág által közrezárt szigeten éltek. Életükben a víz meghatározó szerepet játszott, pusztított, de a megélhetés alapjait is biztosította. A Szigetköz megnevezés találónan jellemzi a táj földrajzi arculatát, amely gazdálkodását, életmódját a vízrendezések befejezéséig közvetlenül megszabta, folyómedrek, erek, holtágak szabdalta szigetekből tevődött össze. Területe a honfoglalás korától megtelepült, és viszonylag nyugalmasan fejlődött. Az ártéri extenzív állattartás gazdag formái alakultak ki és a legutóbbi időkig fenn is maradtak. Szigeteit a szomszédos Csallóköz községei szállták meg, és tartozéktelepüléseként birtokolták. Paraszti földművelésében a szántóföldi kertészet jutott nagy szerephez.

Csallóköz a Duna legnagyobb szigete, a Kis-Duna, és az Öreg- vagy Nagy-Dunába ömlő Vág határolja. Nevét az egykori Csalló folyótól kapta. Régen Aranykertnek is nevezték e tájat, mert a Duna fővényéből szorgos munkával aranyat mostak. A Csallóköz területét a településhálózat viszonylagos háborítatlan fejlődése, a kismemesi falvak kései továbbélése, a birtokstruktúra stabilizálódása, a településhálózat differenciálatlansága jellemezte. A középkortól folyamatosan, kiegyenlítően fejlődött paraszti mezőgazdasága, amit egyrészt a kertkultúra, a szántóföldi művelés, állattartás egyensúlya, másrészt az országos átlagnál kedvezőbb piaci viszonyok magyaráznak. A Duna számtalan élő és holt ága halászsoknak, állattartóknak nyújtott megélhetési lehetőséget, de a gyakori áradások a földművesek munkáját sokszor tönkretették. Régebben a lakosság egy része, hajózással is foglalkozott. A gabonával megrakott gályák Bécestől egészen a Fekete-tengerig közlekedtek, a török uralom idején Isztambulig is eljutottak. A Csallóköz népi kultúráját a kontinuus zárt közösségek, egyben a magas szintű paraszti polgárosulás jellemezte. Fontosabb vásáros központjai voltak Somorja, Dunaszerdahely, Komárom és Pozsony. Pozsony körzetében középkori német településű lakosság is élt a magyarok mellett. A magyar lakosság egy részét a II. világháborút követő kitelepítések érintették.

A Csallóköztől északra találjuk **Mátyusföld** sík vidéki területét, mely XIV. századi nagy hatalmú földesuráról, Csák Mátéről kapta nevét. Magyar lakossága honfoglalás kori megtelepedésű. Területén nagy kiterjedésű, évszázadok óta majorsági gazdálkodást folytató uradalmak alakultak ki. Ezek ugyan korlátozták a fejlődést, azonban a kedvező értékesítési lehetőségek révén paraszti árutermelése az adott viszonyok közt élénk lehetett. Aprófalvas településhálózatában jelentékeny mezővárosok alakultak ki, mint például Szenc, Szered, Vágsellye. Paraszti műveltsége felderítetlen, a vidék folklórhagyományai napjainkig virágoznak, és különösen gyermekjátékai ismertek. Sok régiséget őriznek, melyek közül a szokásokat, népdalokat és balladákat ismerjük leginkább. A magyar lakosság egy részét érintette a II. világháborút követő kitelepítés és lakosságcsere is.

Bakony a Dunántúli–középhegység legnagyobb hegycsoportjának és közvetlen környékének tájneve. A Móri-völgytől a Tapolcai-medencéig tart. A hegység neve a korábban közszőként élt erdő jelentésű bakony szóból származik. A Bakony betelepülése a honfoglalás korától megindult, összefüggő, zárt területein a természetes táj a 19. sz. végéig háborítatlanul megmaradt. Népessége gazdálkodásában, különösen állattartásában, társadalmi életében számos archaikus vonás megőrződött. A hódoltság során lakossága erősen elpusztult, így a későbbiekben a visszaköltöző magyarságon kívül jelentősebb számú németet, szlovákot telepítettek a területre. Életüket főleg az erdő határozta meg, falvainak jelentős haszna származott az erdei gyűjtögetésből és legeltetésből is. A bakonyi kanászokat már a XIII. századtól kezdve emlegetik az oklevelek. Számos helyen (Bakonybél, Szentgál) szerszámkészítő paraszti–specialista központ alakult ki, a lakosság mestere volt a famegmunkálásnak, a földműveléshez, háztartáshoz szükséges eszközöket nagy mennyiségben készítették, messze földön, egészen a Balkánig vásároztak velük (gereblye-, favilla-, talicska- stb. készítés). Az erdők csökkenésével a földművelés az állattartást és a famunkát egyaránt háttérbe szorította. Országos hírvű üvegutak is működtek területén.

Balaton–felvidék a Balaton északi partján emelkedő, a Bakony déli előterét képező hegy- és dombvidék elnevezése. A honfoglalás óta sűrűn megtelepült magyar lakosságú táj. A török hódoltság alatt megfogyatkozott népességét magyar és német telepések egészítették ki. A területen jelentős számú kismemesi származású paraszti lakosság él, amelyet fejlett, polgárosult népi kultúra jellemez. A Balaton–felvidék falvai egészen a víz partjáig lenyúlnak. A halászat egykor a lakosság jelentős részének megélhetését biztosította. A mediterrán hatású táj vulkáni talajú hegyoldalain kiváló minőségű szőlő terem, mely alapja a jelentős, jó részben paraszti birtoklású történeti borvidék létrejöttének. Jellemző a falvak kőépítkezése.

Göcsej az ország délnyugati szögletében, a Zala folyó, a Kerka és a Válicka patakok völgye között terül el. Az elnevezés vízjárások által felszabdalt dombvidék jellemzésére utal, abból vált tájnévvé. Területe mély völgyekkel tagolt, agyagos talajú, szubalpin éghajlatú, erdővel borított. Az Árpád-korban a határőrvidékek közé tartozott. Viszonylag nyugodt középkori fejlődésében jelentékeny nemesi–kisnemesi népessége alakult ki. A hódoltság idején Kanizsa várának elestével veszélyeztetett terület volt. Egykor a lakosság fő foglalkozása az állattartás és földművelés, azon belül a hajdinatermelés, a szőlőművelés volt, sovány, könnyen vizenyőssé váló, rossz adottságú talajain archaikus jellegű égetéses irtásos gazdálkodást folytattak. Szőlőtermelése is régies jelleget őrzött meg. Állattartásában szubalpin jellegű vonások bukkannak fel. Göcsejben sajátos apró településcsoportok alakultak ki jellegzetes zárt udvarú beépítéssel. A házcsoportok egy része irtáson települt, melyek "szeg" elnevezése a falvak nevében is előfordul. Népi kultúrája archaikus, konzervatív vonásokban gazdag. A regölés karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó, pogány kori elemeket őrző szokása a legutóbbi időkig fentmaradt. A szomszédos Hetés falvai nagyjából a Göcsejihez hasonló földrajzi környezetben, ahhoz közel álló műveltséget alakítottak ki.

Órség a Zala forrásvidékén, a Kerka völgyében, a Vendvidék, Göcsej és a Hegyhát szomszédságában fekvő táj. Kiemelkedő, táblás területét vízfolyások, patakmedrek tagolták. Talaja agyagos, klímája szubalpin jellegű, csapadékban gazdag. Erdeiben jelentékeny a fenyőállomány. Népessége magyar, az Árpád-kortól folytonos. Egykori gyepűvédő, őr lakói a határt védték a középkorban a nyugatról jövő támadásokkal szemben, mely szerepért területi autonómiát élveztek. Szabad jogállásukat, kiváltságaikat a 17. sz.-ig meg tudták őrizni. Földművelésükben az égetéses irtás gazdálkodásnak volt szerepe, de településeik környezetében korán intenzíven trágyázott szántókat létesítettek, amit nagyszámú állatállományuk tett lehetővé. Az Órség szerez településmód klasszikus előfordulási helye, sok helyen napjainkig megtartották jellegzetességüket. Építkezésében is számos archaikus vonás fedezhető fel, jellemző a kerített ház és a füstösház. Nyelvében és szokásaiban sok régiséget őrzött meg, műveltségében német hatás is érvényesül. A terület központjává Óriszentpéter emelkedett ki.

Somogy a legrégebbi tájneveink egyike, a Balaton és a Dráva között elterülő, nagy kiterjedésű, változatos arculatú dombvidék. Két jellegzetes táját, Külső- és Belső-Somogyot a Kapos völgy választja el. Nevezetes kistája Zselicség. A honfoglaló magyarság sűrűn benépesítette a vidéket. A Somogyország elnevezés valószínűleg a „kisebbik királyság” intézményének, a dukátusnak az emléke. A török hódoltság idején csaknem 300 falu néptelenedett el Somogyban. Az újratelepülés elsősorban magyar vidékekről történt, így Somogy az újkorban a Dunántúl legegységesebben magyarul lakta területének számított. Erdős, a fő közlekedési utaktól távol eső, elzárt vidék volt. A lakosság életmódját korábban az extenzív állattartás határozta meg. A makkoltatás, az erdő haszna, a fa feldolgozása az erdők területének csökkenésével adott helyet a földművelésnek. A földműveléssel foglalkozó falvak viszonylag hamar polgárosodtak. Jellegzetes a táj pásztorművészete, gazdag és változatos a népviselete, hímzései messze földön ismertek. Táji központja, Kaposvár, a 19. sz. elején emelkedett ki a községek sorából.

Ormánság Baranya megye délnyugati szögletében fekvő sík, mocsaras, erdős terület. Árpád-kori elnevezése Ormánköz, Bőköz. Az Ormán eredete valószínűleg „erdő” jelentésű török szóból származik. A honfoglalás idején szláv lakosságot talált itt a magyarság, erre vallanak egyes folyóvizek és falvak nevei. A vidék a hódoltság alatt erősen elpusztult. Polgárosult közösségei elmenekültek, később visszatelepedtek. Az Ormánság idővel periferikussá vált; árvízmentesítése, közlekedéshálózata, kereskedelmi kapcsolatrendszere, iskolahálózata nem épült ki megfelelő szinten. Halászattal, állattartással, földműveléssel foglalkoztak. Az erdőkben makkoltattak, a réteken méneseik legeltek. Jellegzetes XVIII–XIX. századi foglalkozásuk a hamuzsírfozós, ami az erdők kipusztulásához vezetett. Az árvízveszély miatt házaikat hatalmas talpfákra építették, a falakat sövényből fonták, és sárral tapasztották. Népi kultúrájukban délszláv hatások kimutathatók. Viseletükben sokáig megmaradt az egykor általános fehér gyászsín. Az Ormánság demográfiai válságát okozta, hogy a jómódú parasztság *egykezéssel* igyekezett a birtok elaprózódását meggátolni.

Sárköz Tolna megyében elterülő Szekszárd és Bába közötti ártéri, mélyfekvésű, régen mocsaras terület. A honfoglalás óta megtelepült. A középkor folyamán magas szintű fejlődést ért el, a Buda–Belgrád közötti erre vezető kereskedelmi útnak, és a dunai hajózó útnak is köszönhetően. Lakosságát a hódoltság erősen megtizedelte. Szomszédságába a 18. sz. folyamán nagy létszámban telepítettek németeket. A 19. sz. közepéig teljesen elvadult mocsárvilággá volt a sárközi falvak határának nagyobb fele, az ármentesítés következtében a robbanásszerű változás ment végbe. Az egykori halász–pákász falvak nagyhatárú, szántóművelést folytató településekké váltak. Paraszti lakossága gyors gazdagodásnak, polgárosulásnak indult. Sárköz központi települései Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék és Bába. Társadalmi kultúrája, népművészete gazdag hagyományokkal rendelkezik. Nagy múltú szőttesei, hímzései, színes, gazdag népviselete és folklórhagyományai hatását a szomszédos tájakon is ki lehet mutatni.

DÍSZÍTŐMŰVÉSZETI STÍLUSOK

A tárgyakon megjelenő legkorábbi díszítmények geometrikusak. A jellegzetesen középkori mértani elemek közt megtaláljuk a napkorongot, a svasztikát és a rozettás ábrázolást. A régi tárgyakon a készítő az összeillesztéseket díszítéssel hangsúlyozza. A gótika elemeit indás, mozgalmas motívumok lazítják fel. A reneszánsz hatása leginkább a kazettás díszítéseken érződik, egyes elemei az itáliai reneszánsz formakincsének az átvételét bizonyítják, például az olasz korsó, kétfülű talpas edény, melyből a virágok és levelek szimmetrikus elrendezésben nőnek ki. Törvényszerű a virágok szimmetrikus elrendezése, a virágok páratlan száma. A reneszánsz sokáig hatott a parasztság díszítőművészetére. A barokk hatására a virágtő tengelye S alakban meghajlított lett, olykor az indák is hullámvonalasan hajladoztak, ezáltal még mozgalmasabbá vált az ábrázolás. A XIX. század első felében készített tárgyakon megtaláljuk a gótika, a reneszánsz, a barokk, a klasszicizáló stílus elemeit, sajátos népi átfogalmazásban. A népművészet a helyi igény és ízlés szerint formálódott, vagy fogadott be új elemeket. A népi díszítőművészet szempontjából lényeges, a különböző stíluselemek ötvöződése, a stílus meghatározó elemeit a forma, a díszítés, a kompozíció, a szín és a technika együttesen alkotják. A stílus egyik meghatározó eleme a színhasználat. A piros a legkedveltebb és leghasználatosabb. Az öröm és lelkesedés kifejezője, az ünnepi hangulat idézője. A piros színnek véderőt tulajdonítottak. A fehér a tisztaság, az ártatlanság kifejezője. A sötétkék a józanság, a nyugalom jele. A középzöld a tavasz, a megújulás jele. A barna a középkorúak színe. A sárga a hervadást, elmúlást jelent. A fekete a bánat és gyász színe, de termékenységet, ünnepélyességet is kifejez. A népi díszítőművészet a XIX. század közepén kezdett tarkává válni.

2. Építészet

A Dunántúl területén két alapvető forma különíthető el egymástól, ezek a **nyugat- és közép-dunántúli háztípus** és a **dél-dunántúli házterület**.

A dunántúli falvak települési formájának kialakulásában a táj jellege erősen meghatározó, de befolyásolja a gazdálkodási tényezőnek legmegfelelőbb forma kialakítása is. *"Az utcásor, a házak egymásmelletisége már kompozíció. A szépen alakított falusi utca a hagyomány által szabályozott monumentálisabb művészi igény kifejezője."*¹ Egymás közelében meghúzódó kis falvak, városok jellemzők. A falvak többsége halmaztelepülésű volt, melyek jó része utcássá változott. Az északnyugati részekén jellemző az **utcás település**, melyben az utca mindkét oldalára épült házak *fűrészfogszerűen* helyezkednek el, oromfalukkal előrenyúlva a teleklezárástól.

¹ Forrás: Domanocszky György: A magyar nép díszítőművészete, Akadémia Kiadó, 1981. 88. oldal

1. ábra Fűrészfogas beépítésű utcakép, Fertőszéplak²

A nyugat- és közepdunántúli háztípushoz Nyugat-Dunántúl egészét, a Balaton környékét és a Bakonyt sorolhatjuk. Őrségben és Göcsejben gyakoriak a **szeres települések**. Közigazgatási egységek, amelyek egymástól elhatárolódó, dombhátakra vagy domboldalakra települt kis házcsoportokból állnak. A települések helyét és birtokaikat erdőkből irtották. Egy-egy szeres település általában 5–10 szerből áll.

A házak építőanyaga sokféle, alapvetően meghatározta a táj, a közvetlen környezet adta lehetőség. A nyugati és déli, erdőben gazdag vidékeken hagyományos építőanyag a fa volt, többek közt a boronás és zsilipelt technikájú **faépítkezés** volt a jellemző, általában talpgerendás megoldással. A dunántúli parasztházak építésében elterjedt a **földfalazat**, a fecskerakásos és a vertfal is. A XIX. század közepén az uradalmi tégláégetők hatására a falvak lakói egyre gyakrabban **téglából** építkeztek. A **sövény- vagy paticsfal** oszlopait, karóit vesszővel fonják be. A fonadékot sárral tapasztották. Az árvizes területeken elterjedt falazattípus előnye, hogy a hullámok lemoszák a sarat, de a falakat nem döntik le. Az árvíz levonulása után a vázat újra lehetett tapasztani. A Dunántúlnak kőben gazdag vidékein (a Balaton-felvidéken és Sopron környékén) az építkezés anyaga **kő** volt. A kőépületek különös díszje a rendkívül változatos és különböző nagy európai stílusirányzatokat tükröző árkádostornác. A tájra jellemző, hogy az oszlopok a mellvédről indultak különböző íves átkötéseket kialakítva. Ezek az épület főfalát, a ház bejáratát védték, de ezen a vidéken éppen a kőben rejlő lehetőség következtében a legszebbek és legarányosabbak. A kőből készült, az utcára néző oromfalat gazdag reneszánsz, barokk, helyenként klasszicista ihletésű vakolatornamentikával díszítették.

² Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészeti kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 105. oldal

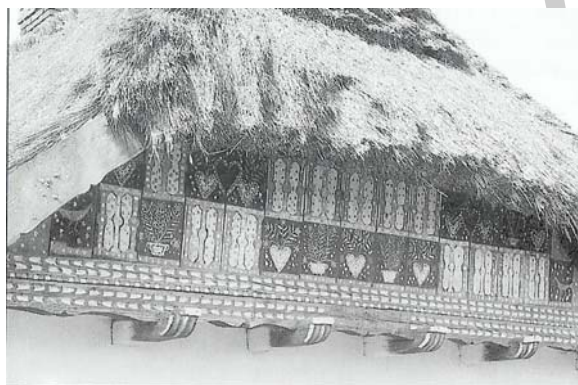

2. ábra Tornácos ház, Fertőszéplak³

Tetőformák jellegzetesen a nyeregtetős, kontyolt, felső csonkakontyos tetőformák voltak, ez utóbbinál az oromfal kicsit magasabbra fut, és felül egy kisebb háromszög alakul ki. Néha a nyeregtető oromfal is túlfutnak a tetőzeten, formaalakításuk a parasztkorok építészet kiemelkedően szép alkotásait hozta létre. A tetőfedés anyagaként a 19. század végéig a zsuppos szalmafedél volt közkedvelt. A folyók és a Balaton közelében tetőfedésre a nádat alkalmazták. A tetők hagyományosan ollóágasos, szelemenés szerkezettel készültek. A tetőszék az épületek udvari oldalán konzolszerű gerendákra támaszkodva szélesen kiült, így folyosószerű, védett ereszalja volt az épületeknek. A téglalapítkészítés elterjedésével a bejárat elé ún. *kódisállásokat*, timpanonos, oszlopos előtornácokat emeltek.

³ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészeti, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 142. oldal

A nyugati házak jellegzetességei a fűrészelt és festett **oromzatok**. A Őrségben, Göcsejben a házak oromdeszkáinak díszítési stílusa a virágos reneszánszt idézi. A motívumokat fehér, kék, piros színekkel festették, a virágok közötti szabad területeket színes pettyekkel tarkították. A festett faragásokat, fűrészelt díszeket kiemeli az alattuk meghúzódnak a fal vakító fehérsége. A fűrészelt díszítések (kivágott szív, kereszt, kehely, cserépből kinövő, hajlós szárú virágok...) gyakorlati célokat is szolgáltak, a nyíláson keresztül a padlás szellőzött és világosságot is kapott. A festett díszítmények változatosak, a figurálisak a tűz ellen védő Szent Flórián alakját és a csodatévő Madonnát ábrázolták a kis Jézussal. Ezen a területen az ablaktáblákat és az ajtókat is sok esetben festett díszítménnyel látták el. A dunántúli parasztházak változatos éke az udvari homlokzatot díszítő, oszlopos, bolthajtásos, változatos stílusú tornác, folyosó. Gyakran a késő reneszánsz és a barokk időket idézik. Az oromdíszek szépen tagolják az épületeket a klasszicista stílust jellemző vakolatból készült oszlopokkal és az ablakokat keretező díszítésekkel.

3. ábra Faragott, festett faorom, Hegyhátszentpéter⁴

A nyugati háztípushoz tartozó épületek alaprajzi változatai között a szegényebb rétegeknél általános volt a **soros alaprajzú** beosztás, melynek helyiségei sorban egymás mögött, egy tengelyre fűzve épültek. Általános a szoba, konyha kamra beosztás, ami istállóval, esetleg színnel bővíthetett. A házak minden helyisége külön-külön ajtóval nyílt az udvarra, s az egyes helyiségek között átjárót nem építettek be. Itt maradtak a lakószobák legtovább füsttelenítés nélküliek. Ennek emlékét őrzi a *füstösház* elnevezés. Amikor a kéménnyel a füst elvezetését megoldották, a szobai kályhát már belülről fűthették. A szoba fűtését előbb kemencével, majd cserepes kályhával oldották meg.

⁴ Forrás: Barabás Jenő – Gillyén Nándor: Magyar népi építészet, Mezőgazda Kiadó, 2004. 136. oldal

A vagyonosabb gazdálkodó és a polgárosodó rétegek alkalmazták az **L alaprajzú háztípust**, melynél az épület végéhez keresztirányban oldalszárny csatlakozik. Nevezik, hajlított háznak, görbe háznak is. Göcsejben a kereszt szárnyba kamra, magtár került. A **kerített ház** zárt, három vagy négy oldalról körülépített udvarú épületegyüttes Göcsej, Hetés és az Őrség területén előforduló beépítési típus. A szoba–konyha–szoba–kamra épületszárnyhoz derékszögben istállókat építettek, a lakószárnyal párhuzamosan istállót, ólakat, színt emeltek a lakóépület hosszához igazodva. A két szembenéző épületszárnyat kamra, fedett szín beépítésével kötötték össze, elől az utca felől magas kerítés, kaput emeltek. Hagyományosan a kerített házak udvarán halmozták fel az istállókból kihordott almot. Ennek a rendszeres talajerő–utánpótlásban volt lényeges szerepe. Előnyös volt ez az építési forma biztonsági szempontból is.

A **gazdasági épületek** közül a csűr általános az egész területen. Ez is vidékenkénti váltakozással boronából, sövényből, illetve a házzal együtt kőből épül. Göcsej és Őrség jellegzetes épülete a szabadon álló, a lakóház és melléképületei egységes tömbjétől külön épített a gabona raktározására szolgáló földszintes, vagy emeletes *kástu*, melyben a gazda műhelye is helyet kapott. A Bakonyban a kisebb pajták a ház hosszában, helyezkednek el, a nagyobbak arra merőlegesen az udvar hátulját zárták le. Általában fa-, vagy kőlábakra építették őket. A bejáratot az udvar felé meghosszabbítják, ahol szekeret, kisebb–nagyobb gazdasági szerszámokat falra felakasztva helyeznek el. A pajta nagysága, építésének módja a gazda vagyoni állapotát is érzékeltette.

4. ábra Gazdasági udvar, Zala megye⁵

⁵ Forrás: www.hazajaro.hu/ptPortal/images/tersegek/Zalai_dombsag_falusi_haz.jpg

5. ábra Emeletes kástu, Szalafő⁶

A gazdasági épületek közül több helyen a **pincék**, **présházak** is a népi építészet kiemelkedő alkotásai közé tartoznak, mint a Balaton környéki pincék, vagy a boronaépítkezés emlékeit őrző cáki pincesor.

6. ábra Szőlőhegyi pince, Kajárpec⁷

⁶ Forrás: Barabás Jenő – Gillyén Nándor: Magyar népi építészet, Mezőgazda Kiadó, 2004. 43. oldal

A faépítkezés monumentális emlékei a **haranglábak** és a templomtornyok, melyek formájukban gótikus és reneszánsz emlékeket, elemeket őriznek. Nyugat–Dunántúl haranglábjai egyszerűek, hiányzik róluk a négy fiatorony, az árkád is elmarad, vagy megkisebbedik. Az alsó rész megnyúlik, és ez az építmény részeinek összetartozását jobban hangsúlyozza. Jellegzetesek az ún. *szoknyás haranglábak*.

Dél–dunántúli házterülethez a Balatontól délre, a Drávaig elterülő dombos, erdős terület tartozik. Sűrűn települt, kis lélekszámú községeiben helyenként kimutatható a két beltelkes település, mely néhol egészen az utóbbi időkig fennmaradt. A falvak nagy része **halmaztelepülésű**. Ezek a XIX. század első felében utcás, szalagtelkes településsé változtak.

A korábbi időszakban elsősorban **fából építkeztek**, de nagy jelentősége volt a talpas vázas sövényfalnak is. A hatalmas gerendákon nyugvó épület tetejét zsúppal fedték, amit a Balaton, a folyók és mocsarak környékén a nád váltott fel. A **földépítkezés** itt újabb keletű, idővel általánosan elterjedt lett a vályog használata.

A dél–dunántúli lakóház nagy régiségeket őriz, eredetileg csak egyetlen helyiségből állt, ennek egyik oldalán helyezkedett el a sárból készített tűzhely padkája, melyen sütőharangban, és a gerendáról lelógó rézbográcsban főztek. A nyílt tűz füstje az ajtón keresztül távozott, a helyiséget füstös háznak nevezték, mivel falát a füst korommal vontatta be, és feketére festette. Ez a helyiség az öregek tartózkodási helyeül szolgált, a fiatalok különálló hálókamrában éjszakáztak. A fejlődés során a szoba zárt kemencét kapott, amit a konyhából fűtöttek. A konyha másik oldalára kamrát építettek. Ez fokozatosan feleslegessé tette az udvaron különálló hálókamrákat.

A terület legnagyobb méretű **gazdasági építményei** a településen kívül, a szérűskertekben megtalálható vagy a településen belül elhelyezett csűrök. Ezek vesszőfonásúak, vastag talpakra épültek. A tetejüket zsúppal fedték. Régebben aratás után ide hordták be a kénéket, és úgy helyezték el, hogy középen a kocsibejáró megmaradt. A pajta előtti térségen nyomtattak. Az Ormánságban egyik oldalukba, istállót építettek be. A hatalmas fonott kukoricakasok az egész területen megtalálhatók. A Duna–Dráva vidékén találjuk a szántalpas hombárokat. Ezeket régebben vesszőből fonták, belülről tapasztották, és náddal fedték. Lényegük, hogy szükség esetén mozgathatók, így tűzvészkor, árvízkor a veszélyeztetett területről el lehetett távolítani.

3. Házbelső, bútor

A dunántúli bútorok változatosak, jellegzetes stílusuk korán kialakult. Számos területen túlnyomórészt keményfából készült faragott bútorokat készítettek, de ezek mellett megjelentek a színesen festett fenyőfabútorok is.

⁷ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészet, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 118. oldal

Az **ácsolt technikával készített** baranyai, somogyi és Vas megyei **ládák** archaikus elemeket őriztek meg. A baranyai ládák felépítése zömök, háztetőforma fedelük sarkain egy-egy szarv áll. Véssett díszítésük geometrikus, amit kékesfekete festékekkel hangsúlyoztak. Jellemző motívumok a többszörös körgyűrűbe foglalt rozetták. A göcsej-őrségi ácsolt ládák általában lapos tetejűek, szarv nélküliek. Véssett díszük egyszerűbb, fekete alapon egyenes vonalakból összetett.

Az egyszerű szerkesztésű **lécvázás bútorok** közül általános a gyékénnyel, szalmával, csuhéval bekötött szék és a dikó. A félkörös ülőlapú karosszék általában méltóságjelző, a családfőnek, illetve a megtisztelni kívánt férfi vendégnek van fenntartva, de egyes változatai, készülhettek munkavégzéshez alakítva is.

A bútorok zöme keményfából, főként diófából, tölgyből készült. Legismertebbek a tölgyfából faragott, **támlás székek**, melyek díszítése gazdag és változatos. Szinte kizárólag parasztfaragók, specialisták készítették őket. A véssett geometrikus mintáktól az olasz reneszánsz hatásán át a barokkosan lendületes csigákig, kagylókig minden európai stílus megjelent rajtuk. Egyes dunántúli széktámlákon a pásztor és parasztéletből vett jelenetekkel is találkozunk. A faragott székek ún. *hegedű támlájúak*, fogónyílásaik gyakran a támla közepén kifaragott áttört szív. A háttámlát faragás borítja, leginkább lapos dombormű, néha a támla áttört díszű, gyakori a datálás. Kezdetben a módosabb falvakban a tisztaszoba díszbútoraként használták, de hamar általánosan kedvelté vált szinte mindenütt. A legszebb faragott székek Győr, Pápa, Veszprém környékéről valók.

7. ábra Támlás székek, XLX. Sz. első fele⁸

⁸ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészet, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 198. oldal

Az északnyugati részek egyes településein volt használatos a **mennyezetes ágy**, melynek lábai oszlopszerűen felnyúlnak, és díszes deszkamennyezetet hordoznak.

8. ábra Mennyezetes ágy, Kapuvár⁹

A Balatonfelvidéken és a bakonyi falvakban elterjedtek az **intarziás bútorok**. A fának más színű fával való berakása nagyon ritka a magyar népművészetben. A veszprémi asztalosmesterek műhelyeiben mégis egész szobaberendezések készültek. A keményfából faragott bútorok mintái eredendően mértanias elemekből állnak. Különösen kis-nemesi falvakban fordultak elő, hogy ezzel is hangsúlyozzák az úri osztályhoz való tartozásukat. A pásztorművészetből átvett, szintén csak a Dunántúlra jellemző díszítési mód, hogy a faintarziát piros, fekete spanyolviasz berakással párosították. A sárgarézberekással készült bútorintarzia emlékei Győr megyében maradtak fenn.

⁹ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészet, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 189. oldal

Az **asztalosbútor** térhódításával terjedt el a festett fenyőfa bútor. Puhaát festették, hogy konzerválják, és egyben nemesebbé, díszesebbé tegyék. Az ország egyik legjelentősebb asztalos központja Komáromban működött, a távoli vidéket is ellátta termékeivel. A legtöbb színesen virágozó dunántúli központ stílusára a komáromi bútorok voltak hatással. A XIX. században az asztalosok zöme ruhatartó ládákat készített, a ládaik stílusa korszakonként változott. A XIX. század elején a ládák alapszíne halványzöld esetleg fekete, előlapja vésett technikával készült, nagyméretű tulipánnal esetleg szőlőfürtszerű motívummal. A reformkorban a díszítmény két léckeretes mezőben helyezkedik el, a vésett motívumok fehér sárga vonalkázással cifrázottak. A ládák elejét mélyítéssel faragták, és a központi motívum mellett a kisebb virágok, csokrok is helyet kaptak. A XIX. század második felében a két elülső kazettában vésett rozetta látható. A virágos szekrények csak itt váltak általánossá. A komáromi asztalos központból kikerülő ládák hatással voltak a Duna menti asztalosok termékeinek formájára és díszítésére. A ládák a dunai hajósok révén dél fele messze, még a Balkánra is eljutottak. A konyhaszekrények közül a Dunántúlon kedvelt az aszimmetrikus változatokat, komplikált formákat. A két ajtós ruhásszekrény is ezen a területen terjedt el legkorábban, melyek festése a helyi stílus mellett erősebb nyugati hatást mutat.

9. ábra Komáromi ládatípusok¹⁰

4. Faragás

A dunántúli **pásztorművészet** nagyon változatos tárgyféléseit, technikáit, tematikáját tekintve egyaránt. A fafaragók sok faragási módot ismertek és használtak. A legjelesebb faragóknak a pásztorokat tartották. Munkáikon megtalálható a régies ékrovás, karcolt díszítés, karcolást olajjal kevert korommal, kenték be, ami szépen kiemeli a díszítmény vonalait. A karcolt szarudíszítményeiket választóvízzel színezték. A karclozás finom vonalú, rajzosabb díszítést tett lehetővé. A Dunántúlra különösen jellemző a spanyolozás, a díszítmény árkaiba fekete, zöld, kék, piros spanyolviaszt tömködtek. A domború faragás lehetőséget adott a felületet teljes kitöltésére. Ez a technika egyre inkább elterjedt, és kiszorította a többi technikát.

¹⁰ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészet, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 209. oldal

A korai darabok geometrikus díszítését, rozettáit, forgó rózsáit egyre változatosabb szabad vonalvezetésű ornamentika váltja fel. A dunántúli pásztorfaragások híven tükrözik alkotóik környezetét. Főbb motívumaik a virágok, fák, bokrok, disznók, rókák, nyulak, baglyok, galambok, pávák. Fontos elem az emberábrázolás, kedvelt díszítőalakjuk volt a betyár és a kedvese, a kanász, a cifraszűrben sétáló gulyás, a kocsmáros, de a nótát húzó cigány is. A betyárra tisztelettel tekintettek, mint a szegények, elesettek pártfogójára. A faragott jelenetek gyakran balladai tömörséggel mondanak el történeteket.

A faragópásztorok legjellemzőbb alapanyaga a fa, a csont és a szaru. Fából készült a pásztor legtöbb használati tárgya a bot, az ostornyél, bicskanyél, tükörtartó, ivóedény, borotvatok, gyufatartó, furulya, de fából faragta háztartási eszközöket is, mint a sulykoló, mángorló, sótartó és a gyermekjátékok. A szarvból természetes formájában készül a kürt, ivótülök, kaszakő-tok. A faragó pásztorok dolgoztak városi, úri megrendelésekre is.

A dunántúli pásztorművészet kiemelkedő alakja volt a XIX. század első felében a Vas megyei juhász, Király Zsiga, és a XX. században a somogyi Kapoli Antal és fia, ifj. Kapoli Antal.

10. ábra Id. Kapoli Antal: Sótartó¹¹

¹¹ Forrás: Domanovszky György: A két Kapoli, Corvina Kiadó, 1983. 17. kép

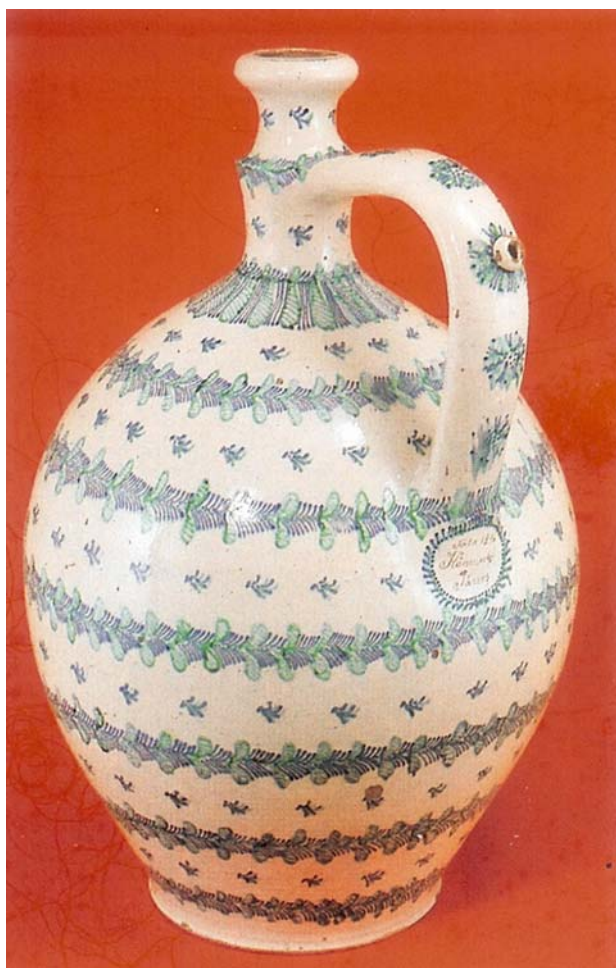
5. Fazekasság

A népi kerámia formában, színben és díszítésben a magyar népi díszítőművészet egyik leggazdagabb ága. A Dunántúl területé szétszórva több helyen működtek kisebb-nagyobb fazekasközpontok. A dunántúli fazekasságra az archaikus, a középkorig visszavezethető, nemes arányú változatos formák voltak jellemzők. A Dunántúl nyugati részén készített használati edények zöme díszítetlen, formájuk középkori emlékeket őriz. Ilyen edénykészítők dolgoztak az **Őrségben**. A Vas megyei Veleméri-völgy fazekas falvai közt a legismertebb a magyarszombatfai fazekasság. A fazekasok a legutóbbi időkig háziiparszerűen dolgoztak, igen régies technikával. Jórészt mázatlan edényeket készítettek: tűzálló fazekat és tejesfazekat, de készítettek kantákat is. Díszes edényeikre is az egyszerűség jellemző, lakodalmas fazéokra és kancsókra. cifrázóval nyomták a mintát. A kész edényeket szekéren vándorolva Zalába, Somogyba vitték és gabonára, kukoricára cserélték a kiválasztott edényt, annak minősége és díszítettsége szerint. Az edények általában kívül mázolatlanok, az edény belső falát borította a zöld, barna vagy fehér máz.

A dunántúli fazekasok a XVIII. század végén többnyire céhekbe tömörültek. A legszebb céhkancsókat a dunántúli fazekasok készítették. A 18. század végén és a 19. század elején a legjelentősebb fazekasközpont **Veszprém** volt. A céhkancsó a céhek felszereléséhez tartozó díszes boroscancsó. Belőle öntötték a bort a céh összejövetelén, ünnepségein: az inas felszabadulásakor, a legényavatásokon, a mesteravatásokon. A tagság összetartozását, társas szellemét szimbolizálták. E nagyméretű boroscancsók majdnem mindegyike zöld mázas, karcolt vagy domborműves díszítésű, díszítményeik változatosak, mesterségbeli és vallási tartalmúak.

A Veszprém megyei **Tüskeváron** középkori formájú és díszítésű edényeket készítenek, kemencéik is a középkori formákat őrzik. A fazekasok fontos készítménye volt a mázatlan korsó, melynek fehér földfestékes növényi és vonalas elemekből alkotott írókás díszítménye van. Jelentős mennyiségű kettősfazekat, ikerfazekat, ételhordó edényt és bögrét készítettek. Ezek díszítménye is fehér földfesték anyagú, növényi elemekből áll és írókával készült. Ezt a mázatlan felületre festik, színtelen mázzal öntik le, melyen a második égetés után átlátszik a vörös alapszín.

A **tatai** kerámia stílusa nem kapcsolódik más stílushoz, egyedülálló. Az edények színezése és a motívumok kompozíciója egyedülálló volt az országban. A fazekasok fehér vagy sárga alapon vékony középkék és világoszöld színezéssel díszítették az edényeiket. A minta, amelyet írókával vagy ecsettel vittek fel a tárgyra, az egész díszítendő felületet kitöltötte. A munkákon meglátszik a helybeli majolikagyár hatása. A díszítmények elemei vonalkákból és pontokból állnak, néha növényi elemeket, virágokat, hullámos füzereket alkotnak. Ilyen díszítményekkel látták el a tálakat, szilkéket, bögréket, ikeredényeket. A mázatlan edények legszebb, legarchaikusabb darabjai az ún. *határi korsók*, amelyeknek a vállát és a hasát vörös földfestékkel díszítették. A díszítmények elemei geometrikusak. E korsóknak csak a száját és a csücskét mázolták.

11. ábra Korsó Tata¹²

A csákvári fazekasok a tűzálló edényeik révén váltak országosan híressé. Céhes mesterei a fazekasság mindegyik ágát képviselik, a tűzálló edényt készítő fazekasokat, a nem tűzálló földdel dolgozó tálasokat és korsósokat is. Híres edényeik a csíkos fazekak. A csíkok nemcsak az edény külső felületén függőlegesen elhelyezett zöld, sárga, barna mázcsíkok, hanem dekoratív hatású díszítménynek variációi is, apró pöttyökkel, vonalkázással, melyeket írókával és ecsettel készítettek. Zöld mázas boros kancsóikat, egresleveles mintával és tréfás feliratokkal láttak el. A felirat szövegét karcolták az edény felületébe. A csákvári kerámia eljutott Tolna, Pest, Esztergom megyébe és az Alföldre is.

¹² Forrás: Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II, Akadémia Kiadó, 1981. 255. oldal

12. ábra Csíkos fazekak, Csákvár¹³

Sárgászöld kerámiái egymáshoz közel álló stílusban Baján, Szekszárdon, Mórágyn, Siklóson készültek. A sárgászöldi nép pompaszeretete erősen befolyásolta a fazekasok munkáját. A tálaló edényeken kívül a központok mindegyikében készültek szilkék, kanták, amelyeket a tálalóhoz hasonló díszítésekkel láttak el. Ezeken kívül nagy mennyiségben készültek a központokban tűzálló agyagból fazekak, lábasok. Az alapszínek és a díszítésszínek általánosan jellemzői e központok stílusának, ugyanakkor a díszítések motívumai kevés közös vonást mutatnak, stílusuk ez alapján különböztethető meg. Régebbi edényeinek színe világos, majd ezt a fekete, mélybarna és vörös szorította háttérbe, díszítéseiben, a zöld, vörösbarna és sárga, kék dominál. A díszítés írókával vagy ecsettel festet rózsák, margaréták, más növényi motívumok és a madarak. Megtalálható a folytatott, csurgatott technikával készült díszítés is. A sokféle edény mellett itt cserép gyermekjátékokat is készítettek, malac vagy körte alakúra formázott perselyeket, kakas, tyúk, madár alakú füttyölőket. A sárgászöldi díszített kerámia a múlt század végén érte el virágkorát, majd az I. világháborút követően fokozatosan hanyatlott.

¹³Forrás: Kresz Mária: Magyar fazekasművészet, Corvina–Forum Kiadó, 1991. 60. kép

13. ábra Tálsorozat, Baja¹⁴

A **habánok**, akik magas szintű kerámiai ismereteket hoztak hazánkba, jelentősen hatottak a Dunántúl fazekaskultúrájára. Edényeik formáinak szépsége és kiváló minősége miatt az arisztokrácia vált a legfőbb vásárlóivá, majd a parasztság számára is elérhetővé váltak. A magyar népi kerámiát forma-, díszítménybeli és technikai újdonságokkal gazdagították. Edényeiket ónmázzal fedték, alapszínük általában fehér, díszítményeik színei az izzótűz-színek, a nápolyi sárga, a kobaltkék, a mangánlila és a türkizszínű réz-zöld. Gyártottak használati ólommal és mázatlan kerámiát, kályhacsempéket is. Ezen tárgyak jellegzetessége a szarvas mint díszítőmotívum, valamint az épületszoportokat ábrázoló díszítmény.

¹⁴Forrás: Kresz Mária: Magyar fazekasművészet, Corvina-Forum Kiadó, 1991. 80. kép

6. Hímzés, viselet

A hímzés a magyar népi díszítőművészet egyik leggazdagabb, legváltozatosabb, rendkívül sokrétű ága. Egyik típusában szálszámolással varrják a mintát, ilyen a keresztszemes és a szálánvarrott hímzés, melynek elemei geometrikusak. A szabadrajzú hímzéseket az alapanyag kevésbé köti, a hagyományos elemeknek, és az alkotó képzeletnek is több a lehetősége. A szabadrajzú hímzéseknél nagy az íróasszonyok jelentősége, akik a díszítményeket rajzolják. Hímzésekkel a használati, de az átlagnál ünnepélyesebb textileket látták el. Nagy szerepe van a népviselet darabjain és a lakástextileken egyaránt.

A **régi dunántúli hímzés** színes gyapjúszállal vagy piros pamutfonallal dolgozott régi stílusú vászonhímzés, nagyobb részét lenvászonra, kisebb részét kendervászonra varrták. A szálszámolás után keresztöltéssel és előöltéssel készült munkák mellett javarészt szabadrajz után, laposöltéssel, száröltéssel dolgoztak. A virágokat, leveleket egymás mellé varrt, kissé ferde laposöltésekkel alakították, a szomszédos sorokban ellentétes irányban dolgozva. Felületkitöltésül sakktáblaszerűen elhelyezett laposöltés-csoportokat is varrtak, a virágszirmokat és a virágok közepét egyszerű kereszttel, kettős kereszttel töltötték ki. Száröltéssel indákat, elválasztó vonalakat varrtak és kontúroztak. A régi dunántúli hímzések mintakincse változatos, a sok növényi díszítőelem és madárpár mellett az ember- és állatábrázolások is kedveltek. Legjellemzőbb díszítmény a szétterülő virágtő, amely korszából, edényből, szívből nyúlik ki, 3-5-7 ágú és mindig szimmetrikus. A virágtő két oldalán jellemző az állatpárok elhelyezése, és az indázó gránátalmás, tulipános peremdísz. A minták elrendezése szakaszos. A régi stílusú dunántúli hímzések előképei gyakran az úríhímzésben gyökereznek. A **fehér hímzéseket** is sokfelé kedvelik. Ezek némelyike a lyukhímzéshez kapcsolódott, ilyeneket találunk Somogyban, Zalában, Veszprémben, ahol elsősorban a legények ingét díszítették vele.

Rábaközi hímzés korai emlékeit színes szőrfonallal vagy piros pamuttal dolgozták, nagyjából lenvászon alapon. Későbbi emlékeit kendervászonra varrták, szintén piros pamuttal. Fő motívuma az öt-, hétágú rozettás-tulipános-gránátalmás, rendszeren virágtartóból eredő virágtő. Előforduló motívumelem a szarvas, a galamb, a páva, és a kétfejű sas is. Gyakran éreztetik a történeti stílusok hatását. Általában alsó és felső perem keretezi őket. Többségükben szabadrajz után varrták őket, lapos-, hamis lapos- és száröltéssel. Akad a szabadrajzú virágtőves mintáknak szálszámolás után készült párja is, piros pamutfonallal varrva. A szabadrajzú rábaközi hímzések mellett keresztszemes és szálánvarrott technikát is találunk. Az előbbieket többnyire csak pirossal hímezték, és a technika adta megkötöttségeket igyekeztek csigavonalakkal fellazítani. Kapuvár környékén, elsősorban **Hövejen** leheletfinom fehér hímzést készítettek, amellyel főleg a fejre való kendőket díszítették. Sajátos technikájuk a *pókos hímzés*, melynek kialakításakor kivágott, körülszegett lyukakat cérnával készült változatos bekötésekkel varrták ki.

14. ábra Hövéji mintakendő, Pócza Margit Munkája¹⁵

A vasi hímzések a régi dunántúli hímzések kisszámú, de annál jelentősebb emlékekből álló csoportja. Egyik részüket színes szőrfonallal varrták, és erőteljesen kontúrozták. Jellegzetes, mintái pávák, virágtövek, gránátalma. Kedveltek voltak a fényes fehér pamuttal varrt munkák.

A zalai hímzések jellegzetes csoportja a vagdalásos–laposöltéses fehér varrás. Sajátossága, hogy a szálvonásos–vagdalásos munka nagy felületeket borít el, melyből kiemelkednek a laposöltéses minták. A vagdalás viszonylag nagy áttört kockákkal készült. A főmintát rendszerint nagyobb méretben készítik, a háttér kisebb kockák alkotják. A mintakincs elsősorban geometrikus jellegű. A zalai hímzések kisebb csoportját piros pamutfonállal varrták szálszámolás vagy szabadrajz után. Kiemelkedő zalai hímzés a halápi hímzés.

¹⁵ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészeti, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 362. oldal

A Somogy megyei **Buzsák** motívumanyaga három–négy alapelem variációjából állt. Jellemző motívumai a rózsza, a levelek, nagy rozetták, spirálok, cikkcakk vonalak, a nyitott V alakú minta, a rácsos, kockás térkitöltő elemek. Ezeket a motívumokat szálkás, csigavonalas kacsok egészítették ki. A buzsáki hímzések közt megtalálható a fehér hímzés, a kék–piros pamuthímzések, és a színes gyapjúhímzés is. A hímzéseket *subrikával*, rátéttel vagy szalagdísszel is zsúfolják.

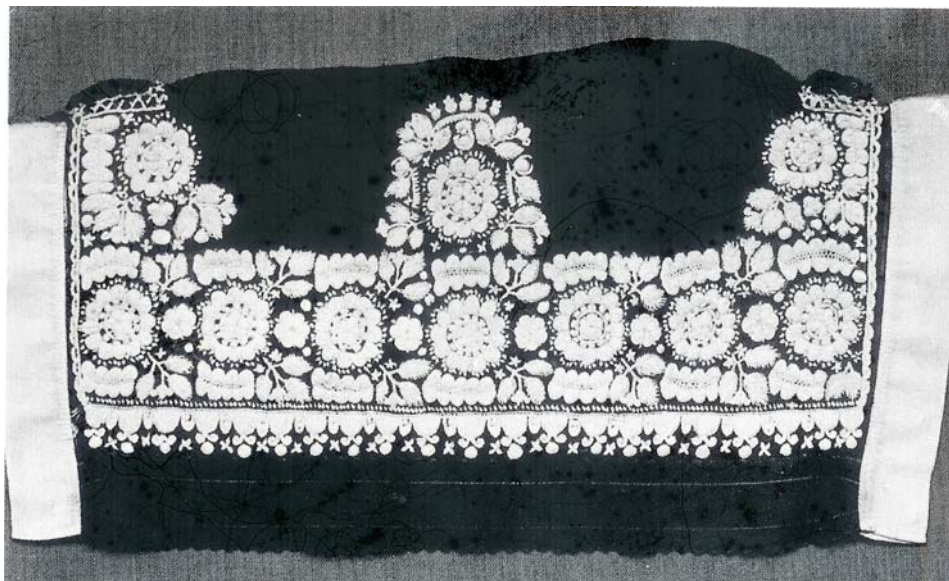

15. ábra Ing, Buzsák¹⁶

A **somogyi inghímzés** fehér pamutfonallal házivászonra, jobbra férfiingekre dolgozott aprólékos munka. A minta nagyobb elemeit sablon nyomán rajzolták fel, a kisebbeket improvizáltan varrták. Lyukhímzéssel, laposöltéssel és száröltéssel tömött foltokat varrnak, melyeket egy–egy levélformába vagy a köré csoportosítanak. Gyakori közeiben az átcsavart, hosszú öltésekből formált kis virág.

A Dunántúlon a leggazdagabb hímzéskultúrával a **Sárközben** találkozunk. A díszítendő felület szélét először körbevarrták, majd a belső részét gazdagon kitöltötték. Mintáikban virágok, levelek, ágak, ritkábban még stilizált madarak is előfordultak. Halottas párnáikat fekete pamuttal, lapos öltésekkel varrták. Az ingujjakat keresztöltéssel, színes pamuttal díszítették. Közismertek a fekete muszlinra varrott aprólékos fehér mintájú főkötők. A menyecskék a főkötő fölé fátyolból készített kendőt, ún. *bíbort* csavartak, melynek végét gazdagon hímezték, és fémsujtásokkal is díszítették.

¹⁶ Forrás: Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II, Akadémia Kiadó, 1981. 187. oldal

16. ábra Főkötő, Sárköz¹⁷

A dunántúli viseletek közt megtalálhatók a régi stílusú archaikus viseletek és az új stílusú öltözetek egyaránt. A viselet a népművészet talán leggazdagabb, legárnyaltabb jelentéstartalmú tárgyegyüttese. Tükröződik rajta többek között az életkor, családi állapot, a közösségben elfoglalt szerep, az életmódbeli és anyagi háttér, az ünnep és a mindennapi élet számos információja. Az elzárt, szegényebb vidékek kevésbé díszes viselete a nemes egyszerűséget képviseli a gazdagabb területek pompájával, sokszínűségével szemben. A régies öltözetekre a házivászon volt a jellemző. Az ing általában rövid derekú, ujjja borjúszerű, nyaka T szabású. Régies téli öltözetdarabok bőrmellények, ködmönök, bundák voltak. A csizma ritkább, viszonylag régen elterjedtek a cipő változatai, valamint a papucs. A gatyá mérsékelten bő szárú. Az ünnepi ingujjba és gatyaszárba csipkét tettek. Az új stílusú viseletek sokszoknyások, a nők felső testükön rövid ujjú inget és vállkendőt, ujjast viseltek. A kishemesek korán rátértek a posztóöltözetek viselésére: a csizmanadrágra, dolmányra és mentére, melyeknek világoskék, molnárszürke, sötétkék és fekete változatai voltak. A kalapformák közt a dunántúli viseletekben jelent meg az Európa-szerte elterjedt cylinder formájú, magas tetejű kalap, főképp a pásztorok és betyárok öltözetdarabjaként. A déli területeken a felé a hegyesedő tetejű kalapokat hordták.

¹⁷Forrás: Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II, Akadémia Kiadó, 1981. 179. oldal

A **rábaközi viseletet** legtovább a **kapuváriak** őrizték meg. A viseletük rendkívül gazdag. Sajátos, hogy a kapuváriak a szomszédos Hövej specialistaival hímeztették ruhadarabjaikat. A férfiviselet színesebb, a női polgárosultabb az átlagosnál. A nők gazdag ruházatának egyik alapanyaga a vörös aranyozott csillagokkal megszórt bársony, de a kék atlasz is előfordult, ami egyedülálló a magyar népviseletekben. Az ünnepi batiszt ingváll ujjá bő, nyakak és ujjvégei ráncoltak. A szoknya fölött hengeres csípőpárnát viselnek, amire keresztpántos mellényes szoknyát vesznek. Az apró álló ráncú felsőszoknya gyöngy- és szalagdíszes, alóla kilátszhat az alsószoknya fehér csipkéje. Elengedhetetlen tartozéka a díszesen hímzett öv. A hosszú szoknya elé színes selyemkötényt kötnek, ami különleges, színjátszó selyem, a szélén fogazott szalagdísszel. A pruszlík fölé selyem vagy tüll vállkendő került. Jellegzetes hímzéssel, szalagokkal díszített *pillangós főkötőjük*. *Kobak* nevű, csúcsos főkötőjükre hímzett fehér batiszt- vagy tüllkendőt kötöttek. Lábbelijük télen csizma, nyáron mintás fehér harisnya és szalagdíszes félcipő. A férfiak is díszes ruhát hordtak, kedvelt volt a világoskék, fekete zsinórral gazdagon díszített posztóruha. Rendkívül kicsi fejrevalója télen fekete prémsapka, nyáron fekete *pörge kalap*, amibe nagy tollat, bokrétát tűztek. A gylcsingjükön aprólékos hímzést találunk, a gatyaszárat lapos hímzés, subrika és rojt díszíti. A kerek nyakú ünnepi mellény általában bársony, a gazdagoknak aranyszálas brokát, gyönggyel, szalagdísszel. A legények virágos anyagból készített, fodros gallérú mellényt viseltek. Nyakukban hatalmas, rojtos selyemkendő hordtak. Lüsztərből szabott, virágozott kötényt kötöttek maguk elé. Nyáron pamutos kendervászon gatyában jártak, télen kedvelték a világoskék posztóruhát. Kemény szárú csizmát hordtak, alkalmanként nagy taréjú sarkantyúval.

17. ábra Kapuvári fiatalok ünneplőben¹⁸

Csallóközből a **martosi** női viselet emelkedik ki. Az asszonyok aranycsipkével és selyemszalaggal díszített főkötőt raktak fésűre csavart kontyukra. Nyakukba több sor ezüst- vagy gránátgyöngysort akasztottak. Erősen kékített bő ujjú inget viseltek. A pruszlík elől-hátul kivágott, és derékig ér, az ünneplőknek karton, selyem és más gyári készítmény az anyaga. A vállukra kendőt terítenek, amit vásárokon, boltokban szereztek be. A fiatalok piros, ráncos szárú csizmájukra csergőt tettek, míg az idősebbek feketében jártak.

¹⁸ Forrás: Győr–Moson–Sopron megye népművészeti, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 378. oldal

Göcsej és Hetés régi stílusú népviseletéből csak maradványokat ismerünk. A vidék szegénységére vezethető vissza a viselet dísztelensége és a házi készítésű anyagok tovább tartó felhasználása. Viseletük uralkodó színe a fehér volt, ruháik dísztelenek, csupán a kötényük szélét ékesítette fehér gyári csipke. A lányok hosszú szalagos hajfonattal jártak. Az asszonyok fakontyra tekerték fel a hajukat. Ünnepen fehér vászon, keményített, kámzsaszerű fejdísz, *pacsát* hordtak. Hosszú inget, vászonszoknyát és vászonból szabott kötőt viseltek. A felső szoknyát kékre festették, vászon előkötő feketére festett és fodros volt. A téli viseletük a rövid bunda, amit fehér és sárga bőrbetétekkel díszített vörös szattyánnal tarkáztak. A férfiak rövid, gallértalan inge régen nem fedte el a derekukat, újabban jött szokásba a hosszú kézelőbe ráncolt bő ujjú ing, melyek elejét fehér pamuttal hímezték. Az ingre zsinóros díszítésű pruszlikot, az idősebbek bundamellest öltöttek. A régi szűk gatyákat felváltotta a jóval bővebb, rojtos aljú viselet. Eléje régen fehér, rojtos, később fekete vagy kék kötényt kötöttek. Széles karimájú kalapot, sötét színű, nyakra tekert kendőt viseltek. Télen, nyáron bocskort viseltek, amit hidegben a lábszárra csavart kapcával egészítették ki.

A somogyi, baranyai viseletek általában fehér, házi előállítású anyagból készített kevés és hosszú szoknyás öltözetek. Dunántúl déli részében a többek közt a Somogy megyei **Törökkoppány** viselete érdemel említést. A lányok fejviseletének érdekessége, hogy kontyban hordják a hajukat. Erre kerül a kis pille nevű kemény főkötő, mely gyöngyökkel gazdagon díszített. Az ünneplő szoknyák bársonyból készülnek, alattuk vastag farpárnát hordanak. A férfiviselet egyik jellegzetessége a kivette hordott gazdag fehérhímzésű ing, melynek alját csipkével díszítik.

A **karádi viselet** átmenetet képvisel a régies és újszerű hagyományok között. Az idősebb férfiak bő ujjú, gallértalan, T-szabású inget hordtak, a fiatalabbak inge galléros, gombbal záródó, bő ujját kézelőbe ráncolták. Nyaka, kézelője fehér hímzéssel, ritkán piros keresztszemmel volt hímezve. Rövid, fekete pruszlikjuk 2–3 soros pitykével díszített. A bő gatyát zsinóros fekete posztó nadrág váltotta fel, melyet csizmához viseltek. Hegyesedő tetejű kerek kalapjuk szalagját elől csat díszítette. Nyakravalójuk háromszög alakú, fekete megcsomózott klott kendő. Kötényt is viseltek. Ünnepen cifra, kivarrott szűrt hordtak. A nők bő, buggyosra húzott ujjú inghez pruszlikot vettek fel. Ünnepen tilángli, kasmír vagy selyem, nyakban ráncolt, mellen keresztezett, hátul kötött vállkendőt tettek. 2–8 keményített fehér alsószoknya felett karton, szövet, selyem, nagyünnepen bársony felső szoknyát viseltek, melynek aljára piros koptató zsinórt varrtak. Fényes-kék vagy fekete, hosszú keskeny kötényt kötöttek. Lábakon gombos harisnyát, félcipőt, magas szárú cipőt viseltek.

A **csökölyi viselet** sok régies vonást őrző, fehér vagy sáfránnal sárgított viseletéről számon tartott öltözet, mely a *lepelruhák* emlékét őrzi. Az öregkor felé közeledő asszony öltözete fokozatosan kifehéredett, de fehér ruhát viseltek a gyászolók is, akik fehér leplet borítottak a fejükre, mely sokszor az egész felső testüket takarta.

Számos archaikus vonást őrzött meg az **Ormánság** népviselete. Itt maradt meg legtovább a fehér gyász, mely az idősebb asszonyok ruházatában érvényesült. A lányok két ágba font, piros szalaggal díszített hajjal jártak. Az asszonyok koruknak megfelelő főkötővel borították fejüket, amire a fiatalabbak tüllből, az idősebbek vászonból készült kendőt kötöttek. A menyecskék 35 éves korukig piros színű, széles szalagú főkötőket hordtak, melyek anyagába 35–40 év között már kék szín is vegyült. 50 év felett egészen elmaradtak a szalagok, és a főkötő fehérre vált. A szoknya, amit *biklának* neveztek, vászonból készült, melyhez a fiatalok tüllből készült inget viseltek. Az ujjakat a felső karon fekete szalaggal lekötötték, és buggyosra húzták a csipkés szálvonással díszített felett. A bikláék fölé széles, színes selyem, az idősebbek fehér kötényt kötöttek. Az ingen *röpi két*, hidegebb időben kasmír mellyest, prémmel szegett, tulipánokkal kivarrt ujjas bundát hordtak. A női viselethez tartozott az összehajtogatva a karra helyezett fehér terítő, az esőruha, amelyet esőben magukra borítottak. Csizmát módosabbak is csak ünnepnap húztak, a nők télen–nyáron mezítláb jártak. A férfiak régies, rövid derekú, T szabású bő ujjú vászon ingét felváltotta a felálló gallérú, kezelős, ráncolt ujjú ing. A vászongatyát a nagy bőségű gylcsgatya váltotta fel. Fejfedőjük az oldalán benyomott *persián sipka* volt.

A **sárközi** viselet a Dunántúl legdíszesebb viselete, amely a vizek lecsapolását követő hirtelen vagyonosodás eredményeképpen jött létre. Bár kiszorította az addigi archaikus egyszerű viseletet, mégis sok régiséget őrzött meg. A népviselet gazdagságát a drága anyagok felhasználása mellett a ruhák sokfélesége, helyhez, alkalomhoz kötöttsége is jelzi. A női viselet ingeit fátýolszerű anyagból varrták, az ingujj szépségét hosszában bevarrt csipkebetét vagy gyapjúhímzés emelte. Könyök felett megkötve viselték. A bő ujjú inget a *rékli*, szorította ki, ami alatt bevarrott és szűk ujjú inget viseltek. Télen bőrrátétes és színes hímzéssel díszített kisködmönt húztak. A felső szoknyát régebben fodorvászonból varrták, télen posztószoknyát vettek rá, melyet alul szélesen piros színű anyaggal béleltek. Ezeket váltotta fel a rövid, sokszoknyás tarka viselet, az alul két sor selyemszalaggal ékített selyem, kasmír és bársony szoknyák. A lányok alsó szoknyáit keményítették, szélfodorral látták el, hogy viselőjüknek járás közben sajátos lengést adjon. Selyem és bársony kötényüket gazdagon díszítették, melynek szélére színes selyem rojtkötés került. Háromszögletre hajtott vállkendőjük szalagos és rojtos, két végét a mellen keresztezve hátul szalaggal megkötötték. A lányok *tülkös pártát* erősítették a homlokuk fölé, többnyire hét kicsi, közép felé növekvő kúppal. Ezt a fajtát a későbbiekben felváltotta a művirágokkal, gyöngyökkel telerakott változat. Az ifjú asszony esküvője után fejkötőjére selyemmel, arannyal kihímzett *tekerődő bíbort* borított, a fehér, finom, hosszú selyemfátyolt ezüst tűkkel tűzte meg. A gyermektelen fiatalasszonyt megillető dísz volt a *csafring*, a főkötőbe fűzött, hátul lelógó gyöngyös bojt. Az asszonyok *parittyá alakú főkötő* viseltek, melyet fekete alapon fehér fonállal hímeztek. Jellegzetesek pénzes nyakékeik és gyöngygallérjaik. Az ünnepi csizmaviseletet a hímezett papucs és a különböző félcipők váltották fel, melyekhez télen díszesen kötött, bütykös harisnyát húztak. A viselet tartozékai a szövött hímű abroszok, melyeket a karjukon hordoztak. A férfiviselet régi típusához rövid derekú ing, széles bőrv, széles karimájú kalap és bocskor tartozott. Az új változat felsőruhája tükörposztóból készült sötétkék vagy fekete posztóból, zsinóros, fémgombos, prémes díszítéssel, csipkés szélű inggel, ezüstpitykés, álló gallérú pruszlikkal. Süveget, nagy szélű kalapokat hordtak. Kedvelték a cifra szűrt és subát is. A hosszú szűr gallérját és ujjavégét fekete posztó díszítette.

18. ábra Sárközi asszonyok bíborral¹⁹

Sajátos jelleget öltött a XX. század elején **Sióagárd** népviselete. A férfiak ingei színes gombokat, gallért lyukhímzéses díszet kaptak az ing elején, kézelőjén és a vállfoltokon. Az ing alját nem tűrték a gatyába, lyukhímzéssel díszítették. Fekete és sötétkék kordbársony pantallóhoz bőrpapucsot, cipőt, a gazdagabbak csizmát viseltek. Az ing felett mellényt, hidegebb időben szűrt, bundát, rövid kabátot hordtak. A női viseletben a blúzszerű karcsúsított ingre selyemből szabott, gazdagon hímzett kabátkát, mély kivágású kicsi *pruszlikot* vettek. A bevarrott típusú csipkés szélű ingeken a hímzés egyre nagyobb felületet borított és tarkább lett. Uralkodó színük a mélyvörös és a gállickék. Az ing alját a nők is kívül viselték, szépen a szoknyára borítva. Ünnepen rövid, ráncba szedett fehér gyolcsszoknyát viseltek, arany csipkével, színes szalaggal díszített varrott virágú selyemkötényt vettek. Az új menyecskék hajukat szalagos konttyal fedték be, majd a későbbiekben piros alapú rózsás kendővel kötötték be a fejüket. A tarka mintás, kötött, vastag harisnyájukra szövetpapucsot húztak.

¹⁹ Forrás: Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II, Akadémia Kiadó, 1981. 100. oldal

19. ábra Női ing, Sióagárd²⁰

A **cifraszűr** a Dunántúlon alakult ki és innen indult hódító útjára. Hordták mellettük a szűrposztóból subaformára varrt, gallér alakú köpönyegeket, valamint ujjas szűrkabátokat is. A szűrnek a Dunántúlon igen sajátos ősi formája élt, szabása sajátosan rövid és bő, ujjai rövidek, kör alakú posztóval fenekeltek. Nyakba vetve használták, elől szíjcsat kapcsolta össze. Gallérja hosszú és széles, az egész hátat takarja, gazdag díszítése posztórátét, hímzés, zsinórozás. Az alapanyagának más színű anyaggal való díszítése, az applikált cifrázás igen régi és elterjedt díszítési forma. A dunántúli cifraszűr legismertebb típusai a bakonyi és a somogyi cifraszűr. A **bakonyi cifraszűr** a szűr fajták között a legrövidebb és a legbővebb. Gallérja is a legnagyobb, majdnem olyan hosszú, mint maga a szűr. Oldalai homorúak, ezért sarkai hegyesek, ún. fecskefarkú voltak. A pásztorok kisebb használati tárgyaikat a szűr befenekelt ujjában tartották. Hetyke legények az egyik vállon lecsúsztatva, panyókára vetve viselték. Szíjcsatja sallangos volt. A szűr díszítése főképp a cinóberpiros szegés és a rátét, amit gyakran feketével kontúroztak. Leggyakoribb rátét a tulipán. A **somogyi cifraszűr** gallérja négyyszögű. Szegése cinóber, kármin vagy bordó-vörös, ritkábban zöld, fekete vagy kék szín is előfordul. A somogyi kanászszűr hímzett, applikált díszítésűek, jellegzetes a bokorvirág nevű díszítmény és a rózsák, levelek. A hímzés idővel elfeketedett. A szűrt kiegészítette a magas, cilinderes formájú, nagy karimájú kalap. A ruhadarab rangját mutatja, hogy pásztorfaragáson a betyárt mindig cifraszűrben ábrázolják.

²⁰ Forrás: Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II, Akadémia Kiadó, 1981. 185. oldal

20. ábra Bakonyi cifraszűr²¹

7. Szőttesek

A céhes **takácsok** már a XIV-XV. században működtek a Dunántúlon. A dunántúli takácsszőttesek sokrétűek. A kapuvári szőttesek a kendervászon alapon selymes fényű fehér szállal vagy piros pamutfonállal mintázott abroszok, lepedővégek. A Keszthely környéki kendervásznat nem mindig fehérítették. A mértani mintázatú csíkdíszítmények széles középponti sávját két oldalról két keskenyebb, azonos mintájú csík fogja közre. Göcsejből pelikános mintájú takácsszőttes darabok maradtak fenn. Finom tagoltságukkal tűnnek ki a sárközi takácsszőttesek. Mesterségük titkait féltékenyen őrizték, a minták mégis eljutottak a parasztasszonyokhoz, akik azokat átfogalmazva, művészien beépítették saját munkájukba. Mustrás szövessel főképp lakástextilek készültek, de némely vidéken a viselet darabjai közt is szerepet kapott.

²¹ Forrás: Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar néprajz, Corvina Kiadó, 1982. 311. oldal

A **sárközi** asszonyok kiváló mesterei voltak a díszes, mintás szövésnek, munkájuk a takácshagyományokban gyökerezik. Az egyszerű, paraszti szövés viszonylag nem nehéz feladat, annál bonyolultabb annak díszítése. A szedett vásznat már a középkori források is emlegetik, mert ennek sokkal nagyobb volt az értéke. A fonalakat éppen úgy vetik fel, mint a sima vászonhoz, de a szövés megkezdése előtt a mintának megfelelően felszedik egy deszkára a szálakat. Ezt annyiszor kell elvégezni, ahány része van a csíknak, a díszítménynek. Maguk készítette len- és kenderfonalat, valamint pamutfonalat is használtak. Kezdetben csak a pirosat, kéket, feketét és ezek variációit alkalmazták, amihez később több kiegészítő szín járult. A díszítményekben egymást követték a szélesebb és keskenyebb csíkok, a köztük lévő sima szövés jól kiemelte a mintákat. A csíkok egy-egy mintarészlettel játékosan olvadnak be a fehér alapba, könnyeden fellazítva a csíkok merevségét. Főbb díszítőmotívumaik a csillagok, a virágok, a rozetták, páros madarakból szerkesztett csíksorok, melyeket geometrikus díszek (ilyen például a K és a H motívum) vesznek körül. A díszítmények zsúfoltan szinte az egész felületet kitöltötték. A lakásokat díszítő szőttesek párnákon, törülközőkön, kendőkön kaptak helyet. Legdíszesebbek az abroszok, melyek egészét díszítmények borítják be. A Sárközben vékony, sokszor lehetetlen finom gyári selyemszálból vagy pamutfonálból bodorvászon vagy száda nevű fodrozódó felületű vékony és könnyű szőttesek is készültek. Vastagabb szálú változatait csíkozták fehér pamutfonallal, piros, kék és arany szálal is. E vidék specialitása a kockázottan szőtt, nagyméretű bodorvászon szúnyogháló, amit ágyak, bölcsök fölé függesztenek. A szőttesekhez és hímzésekhez a Sárközben **rojtkötés** is kapcsolódik, mely hatásában a csipkéhez közelít. Az abroszok, kötének, törülközők, komakendők szélét kézi csomózású rojtokkal díszítik. Ezek a geometrikus motívumok sokszor arasznyi szélességűek, és elkészítésük nemegyszer annyi időt vesz igénybe, mint maga a díszes szövés.

Somogyban a viszonylag korán elterjedt pamutszőttesek mellett fennmaradt a len és a kender paraszti szövése is. A szőttesek mintáira nagy hatással voltak a Somogyban működő takácsmesterek. Jellemzők a kisméretű, hosszúkás abroszok, a négyzetes kosárruhák, amikbe a fejen hordott terhet kötik. A szőttesek csíkokba rendezett piros mintázatát széles fehér hézagok váltják fel. A gazdagon díszített széles, hosszúkendők közepét széles csíkkal hangsúlyozták. A többi csík két oldalra szimmetrikusan van elhelyezve a kendő végei felé egyre keskenyedve. A minták sokfélék, az egyszerű mértani elemektől a bonyolult virágábrázolásig. A kivitelezésnél csík széleit hullámvonallal, szerényebb kíséző elemekkel lágyított. A nagy kendőkre jellemző a kenderfonálból sodort, gondosan megmunkált hosszú rojtozás. Somogy községei közül szövőkultúrájával **Csököly** tűnik ki. Az itteni szőttesek sajátos díszítésmódja a sáfrányos sárgítás. A sáfrányos ruha, ágyi ruha a gyászolókat és az öregeket illette. A színes, mintázott szövésben a fiataloknak széles piros sávokat szőnek, a középkorúaknak kézzel és sárgával mintáznak, az öregeké sáfrányos. Mintáik geometrikusak, rózsásak, pelikánosak, vagy csak egyszerű csíkozással készülnek.

Az **Ormánságban** hosszan fennmaradt a len szövése, de korán elterjedt a pamutfonalból szőtt vászon is. Túlnyomóan a lakás felszereléséhez tartozó darabokat, abroszokat, kendőket, kosártakaró ruhákat szőttek. Gyakori a fehéren-fehér szőtt mintázása is. Használatosak a sáfránnyal sárgított, szépen szőtt vásznak, melyekből alkalmi öltözeteket varrtak. A fehér mellett főleg a piros szőtteshím az általános. Feketével csak különleges alkalmi darabokat készítettek. A motívumok közt megtaláljuk az egyszerű mértani elemeket, a bonyolult, összetett növényi díszítményeket is. Leggyakoribbak a régies, viszonylag egyszerű minták, a csillagok, a tövükkel egymásnak fordított tulipánok és az úgynevezett asztallábas minta. Az abroszokon, kendőkön a mintázott csíkok közé levegős hézagokat iktatnak.

A baranyai **Hosszúhetény** szőtteseinek alkalmazási területei a törülközők, abroszok, kenyérruhák. Jellegzetes, hogy a női ingek ujjaiba hosszában csillagos mintájú piros szőtt csíkokat illesztettek. A motívumok fehér, piros, bordó fonállal készültek, mintáik csillag és nyolckaréjos rózsza, szegfű, tulipán és különböző geometrikus formák, javarészt a takácsmesterek mintakönyveiből kerültek át a népi szőttekre. A régebbi geometrikus díszek, virágokat, leveleket, csillagokat, újabban kezdtek könnyedebbé, naturálisabbá válni.

A területen élő **délszlávok** gyapjúszőttesei mintáikban és színhasználatukban is eltérnek a magyar szőtteshagyományoktól. A sokárok szőtteseinek alapanyaga a csíkos színezésű, házi szövésű gyapjúkelme. *Kilim* technikával öltözetdarabokat, térdeplő szőnyeget szőttek. Mintázata jellegzetes, erőteljes megjelenést adnak a többsével behúzott és szaggatott zsinórhatást keltő színes fonalak. A horvátok az erőteljes, vörös, fekete-vörös, fekete és fehér díszű szőtteket kedvelték. Gyapjúból színesen csíkozott szoknya- és kötényanyagokat, takarókat, szőnyeget szőttek.

21. ábra Kendővég, Ócsény²²

TANULÁSIRÁNYÍTÓ

Tanulói tájékoztatás

1. Olvassa el figyelmesen a fenti szakmai információtartalmakat! Készítsen rövid jegyzetet a kijelölt helyre.

MUNKATÉNY

²² Forrás: Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II, Akadémia Kiadó, 1981. 142. oldal

2. Tanári irányítás mellett tájékozódjon széles körben a Dunántúl tájegységeinek népművészetéről. Térképezze fel a könyvtárakban fellelhető szakirodalmat. Keressen internetes anyagokat, honlapokat, fórumokat a Dunántúl népművészetével kapcsolatban. Segítségükkel szerezzen újabb ismereteket az egyes területek hagyományairól, fedezze fel a földrajzi, társadalmi, gazdasági háttér befolyásoló szerepét a tárgyi kultúra, a díszítőművészet alakulásában. Végezzen összehasonlításokat, vonjon párhuzamokat a táji sajátosságok között.

3. Látogasson meg múzeumokat, kiállításokat, tanulmányozza a bemutatott anyagokat. Lehetőségei szerint keressen fel az egyes népművészeti területeken alkotó mestereket, tanulmányozza széleskörűen tevékenységüket, figyelje meg életükben, munkásságukban a hagyományos értékek szerepét.

4. Gyűjtéseiről készítsen dokumentációt, fotókat, szabadkézi vázlatokat, motívumgyűjteményt. Keresse a feltárt esztétikai értékek átültetésének lehetőségeit a mai igényeknek megfelelő tárgykultúrába saját szakmája területén.

ÖNELLENŐRZŐ FELADATOK

1. feladat

Mely Dunántúli tájegységekre vonatkoznak az alábbi állítások?

Mocsaras lápos terület, lakói formái közé tartoznak a nád és gyékény háziiparszerű feldolgozása és a tőzegkitermelés: _____

Régen Aranykertnek is nevezték: _____

Neve a korábban közszóként élt erdő jelentésű szóból származik: _____

A szeres településmód klasszikus előfordulási helye: _____

A Nagy-Duna és a Mosoni-Duna-ág által közrezárt terület: _____

A Zala folyó, a Kerka és a Válicka patakok völgye között terül el: _____

Az ármentesítés következtében falvai robbanásszerűen vagyonosodtak: _____

A vidék jellegzetes központi mezővárosa Csorna és Kapuvár: _____

2. feladat

Soroljon fel és jellemezzen jellegzetes technikákat a dunántúli pásztorfaragáshoz kapcsolódóan!

3. feladat

Egészítse ki az alábbi hiányos mondatokat!

Az őrségi fazekasok kész edényeket szekéren vándorolva _____ vitték és gabonára, kukoricára cserélték.

A céhkancsók majdnem mindegyike _____ mázas, karcolt vagy _____ díszítésű, díszítményeik változatosak, _____ tartalmúak.

A _____ fazekasok fehér vagy sárga alapon vékony középkék és világoszöld színezéssel díszítették az edényeiket.

A csákváriak híres edényei a _____ fazekak, melyek az Alföldre is eljutottak.

Sárközi cserép gyermekjátékok a malac vagy körte alakúra formázott _____, és a _____ alakú füttyülők.

4. feladat

Jellemezze a kapuvári viseletet!

A large rectangular box with a yellow border, containing ten horizontal lines for writing. The lines are evenly spaced and extend across the width of the box. A large, light gray watermark reading 'MUNKANYAG' is diagonally oriented across the page, passing through the box.

MEGOLDÁSOK

1. feladat

Mocsaras lápos terület, lakói formái közé tartoznak a nád és gyékény háziiparszerű feldolgozása és a tőzegkitermelés: Hanság

Régen Aranykertnek is nevezték: Csallóköz

Neve a korábban közszóként élt erdő jelentésű szóból származik: Bakony

A szeres településmód klasszikus előfordulási helye: Őrség

A Nagy-Duna és a Mosoni-Duna-ág által közrezárt terület: Szigetköz

A Zala folyó, a Kerka és a Válicka patakok völgye között terül el: Göcsej

Az ármentesítés következtében falvai robbanásszerűen vagyonosodtak: Sárköz

A vidék jellegzetes központi mezővárosa Csorna és Kapuvár: Rábaköz

2. feladat

Munkáikon megtalálható a régies ékrovás, karcolt díszítés, karcolást olajjal kevert korommal, kenték be, ami szépen kiemeli a díszítmény vonalait. A karcolt szarudíszítményeiket választóvízzel színezték. A karclozás finom vonalú, rajzosabb díszítést tett lehetővé. A Dunántúltra különösen jellemző a spanyolozás, a díszítmény árkaiba fekete, zöld, kék, piros spanyolviaszt tömködtek. A domború faragás lehetőséget adott a felületet teljes kitöltésére. Ez a technika egyre inkább elterjedt, és kiszorította a többi technikát.

3. feladat

Az őrségi fazekasok kész edényeket szekéren vándorolva Zalába, Somogyba vitték és gabonára, kukoricára cserélték.

A céhkancsók majdnem mindegyike zöld mázas, karcolt vagy domborműves díszítésű, díszítményeik változatosak, mesterségbeli és vallási tartalmúak.

A tatai fazekasok fehér vagy sárga alapon vékony középkék és világoszöld színezéssel díszítették az edényeiket.

A csákváriak híres edényei a csíkos fazekak, melyek az Alföldre is eljutottak.

Sárközi cserép gyermekjátékok a malac vagy körte alakúra formázott perselyek, és a kakas, tyúk, madár alakú füttyülők.

4. feladat

A **kapuvári** viselet rendkívül gazdag. Sajátos, hogy a kapuváriak a szomszédos Hövej specialistáival hímeztették ruhadarabjaikat. A férfiviselet színeesebb, a női polgárosultabb az átlagosnál. A nők gazdag ruházatának egyik alapanyaga a vörös aranyozott csillagokkal megszórt bársony, de a kék atlasz is előfordult, ami egyedülálló a magyar népviseletekben. Az ünnepi batiszt ingváll ujjá bő, nyakak és ujjvégei ráncoltak. A szoknya fölött hengeres csípőpárnát viselnek, amire keresztpántos mellényes szoknyát vesznek. Az apró álló ráncú felsőszoknya gyöngy- és szalagdíszes, alóla kilátszhat az alsószoknya fehér csipkéje. Elengedhetetlen tartozéka a díszesen hímezett öv. A hosszú szoknya elé színes selyemkötényt kötnek, ami színjátzó selyem, a szélén fogazott szalagdísszel. A priszlik fölé selyem vagy tüll vállkendő került. Főkötőjükre is hímezett fehér batiszt- vagy tüllkendőt kötöttek. Lábbelijük télen csizma, nyáron mintás fehér harisnya és szalagdíszes félcipő. A férfiak is díszes ruhát hordtak, kedvelt volt a világoskék, fekete zsinórral gazdagon díszített posztóruha. Rendkívül kicsi fejrevalója télen fekete prémsapka, nyáron fekete pörge kalap, amibe nagy tollat, bokrétát tűztek. A gylcsingjükön aprólékos hímezést találunk, a gatyaszárat laposhímzés, subrika és rojt díszíti. A kerek nyakú ünnepi mellény általában bársony, a gazdagoknak aranyszálas brokát, gyönggyel, szalagdísszel. A legények virágos anyagból készített, fodros gallérú mellényt viseltek. Nyakukban hatalmas, rojtos selyemkendő hordtak. Lüsztərből szabott, virágozott kötényt kötöttek maguk elé. Nyáron pamutos kendervászon gatyában jártak, télen kedvelték a világoskék posztóruhát. Kemény szárú csizmát hordtak, alkalmanként nagy taréjú sarkantyúval.

IRODALOMJEGYZÉK

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar néprajz, Corvina Kiadó, 1982.

Barabás Jenő – Gillyén Nándor: Magyar népi építészet, Mezőgazda Kiadó, 2004.

Dr. Baross Mariette: Népművészet, Belkereskedelmi Továbbképző Intézet, 1982

Bellon Tibor – Fügedi Márta – Szilágyi Miklós: Tárgyalkotó népművészet, Planétás Kiadó, 1998.

Domanovszky György: A két Kapoli, Corvina Kiadó, 1983.

Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete I–II, Akadémia Kiadó, 1981.

Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára: A magyar népművészet, Corvina Kiadó, 1969.

Kresz Mária: Magyar fazekasművészet, Corvina–Forum Kiadó, 1991.

Kücsán József – Perger Gyula szer.: Győr–Moson–Sopron megye népművészet, Kiadó Győr–Moson–Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002.

Ortutay Gyula szerk.: Magyar néprajzi lexikon 1–5., Akadémia Kiadó, 1979.

http://corpuscuit.us/cw/co/index.php?title=Kis_magyar_néprajz (2010. 10. 02.)

www.hazajaro.hu/ptPortal/images/tersegek/Zalai_dombsag_falusi_haz.jpg (2010. 10.10.)

AJÁNLOTT IRODALOM

Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji–történeti tagolódása, Akadémia Kiadó, 1975.

Lengyel Györgyi: Népi kézimunkák, Kossuth Kiadó, 1978.

Malonyay Dezső: A balatonvidéki magyar pásztornép művészete (Bp., 1912)

Malonyay Dezső: A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna) 1912.

Manga János: Magyar pásztorfaragások, Corvina Kiadó, 1976.

Varga Marianna: Magyar népviseletek régen és ma, Tankönyvkiadó, 1982.

A(z) 1004-06 modul 012-es szakmai tankönyvi tartalomeleme
felhasználható az alábbi szakképesítésekhez:

A szakképesítés OKJ azonosító száma:	A szakképesítés megnevezése
31 215 02 0010 31 01	Csipkekészítő
31 215 02 0010 31 02	Fajátékkészítő
31 215 02 0010 31 03	Faműves
31 215 02 0010 31 04	Fazekas
31 215 02 0010 31 05	Gyékény-, szalma- és csuhéjtárgykészítő
31 215 02 0010 31 06	Kézi és gépi hímző
31 215 02 0010 31 07	Kosárfonó és fonottbútor-készítő
31 215 02 0010 31 08	Szőnyegszövő
31 215 02 0010 31 09	Takács
31 215 02 0100 21 01	Kosárfonó

A szakmai tankönyvi tartalomelem feldolgozásához ajánlott óraszám:
21 óra

MUNKANYAG

A kiadvány az Új Magyarország Fejlesztési Terv
TÁMOP 2.2.1 08/1–2008–0002 „A képzés minőségének és tartalmának
fejlesztése” keretében készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet
1085 Budapest, Baross u. 52.

Telefon: (1) 210–1065, Fax: (1) 210–1063

Felelős kiadó:
Nagy László főigazgató